

Kadın Kooperatiflerinin Kadınların Güçlendirilmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanmasındaki Rolü

The Role of Women's Cooperatives in Women's Empowerment and Gender Equality

Güliden KARAKUŞ^{1*}

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Araştırma ve Yenilikçilik Direktörlüğü, guldenkarakus@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2980-9172>

* Yazışılan Yazar/Corresponding author

Makale Geliş/Received: 19.05.2022

Makale Kabul/Accepted: 11.06.2022

Derleme Makale / Review Paper

Öz

Kadınların toplumsal süreçlerde var olmaları yalnızca bir insan hakları meselesi değil aynı zamanda kadınların yetenek, beceri ve bakış açısının süreçlere yansımalarıyla toplumsal bir kazançtır. İşgücüne katılan kadın oranının daha düşük olması, eşit işe karşılık kadınların daha düşük ücret alması, yönetim kademesindeki işlerde kadınların daha düşük oranda temsil edilmesi ve ev ve çocuk bakımı gibi işlerinin ağırlıklı olarak kadınların sorumluluğu olarak görülmesi kadınların toplumsal hayatta var olmaları önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Ancak kadınların toplumsal hayatta daha fazla var olmalarının sağlanması bir takım sosyal ve ekonomik politikaların oluşturulması ve desteklenmesini gerektirir. Kooperatifler dünyada kadınların sosyo-ekonomik olarak güçlendirilmesinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasında ve ekonomik katkıyla yerel kalkınmanın sağlanmasında kullanılabilecek bir model olarak önerilmekte ve kullanılmaktadır. Bu çalışmada, kadın kooperatifleriyle ilgili yapılan araştırmalar derlenmiş ve araştırma bulgularının ışığında kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi üzerine etkisi ve toplumsal katkıları tartışılmıştır. Kadın kooperatifleriyle ilgili yapılan araştırmalar, kooperatiflerin kadınların bir iş ve gelir elde etmelerinin ötesinde sosyal sermayelerinin güçlenmesine ve kendilerine güvenlerinin gelişmesine katkı sağlayarak kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kadın kooperatifleri, kadınların güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği

JEL kodları: P13, D63

Abstract

Women's participation in social life is not only a matter of human rights but also a social profit to gain through the reflection of their talents, skills, and perspectives. Major factors that hinder women's existence in social life can be listed as the lower rate of women in workforce, lower pay for equal work, lower representation of women in managerial positions, and housework and childcare being considered as women's responsibility. Enabling women to participate more actively in social life requires developing and enforcing social and economic policies. Cooperations are suggested and used as a model all around the world to support women socioeconomically, to reduce gender inequality, and achieve local development through their economic contribution. This study aimed to search the effects of women's cooperatives on women's empowerment and their societal contributions by compiling the research on women's cooperatives. The results imply beyond providing employment and income, women's cooperations make a major contribution to economic and social development of women by strengthening their social capital and enhancing their self-confidence.

Keywords: Women's cooperatives, women's empowerment, social gender equality

JEL codes: P13, D63

1. GİRİŞ

Cinsiyete dayalı eşitsizlikle mücadele ve kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmesi toplumsal eşitlik ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynar. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadın nüfusunun %83'ü okuryazar durumundayken erkekler için aynı oran %90'dır. İşgücüne katılım oranlarında kadın-erkek arasındaki fark iyice açılmaktadır. 2021 yılı verilerine göre, kadınların işgücüne katılım oranı %46 iken erkeklerin işgücüne katılım oranı %72'dir (The World Bank Data, 2021). Kayıt dışı istihdam verileri incelendiğinde, erkekler için genel olarak kayıt dışı istihdam oranı kadınlardan daha yüksek olsa da düşük ve orta gelirli ülkelerde kayıt dışı istihdam kadınlarda erkeklere göre daha fazladır. Düşük gelirli ülkelerde çalışan bütün kadınların %92'si erkeklerin ise %87'si kayıt dışı istihdam edilmektedir. (OECD¹/ILO², 2019: 132). Kadınların ağırlıklı olarak kayıt dışı istihdam edildiği anlaşılmaktadır.

Ailevi yükümlülükler ve çocukların bakımının ana sorumluluğunun ağırlıklı olarak kadınlarda olması kadınların kayıt altındaki ekonomik sektörlerde zorlu işleri üstlenmelerine engel oluşturmaktadır. (Bharti, 2020: 619). Kadınlar genellikle ev işlerinin tek sorumlusu olarak görülmekte, iş fikirleri ve gelişim planlarına ilişkin neredeyse hiç destek alamamaktadır (Stevenson, 1986; Bharti, 2020: 619). Özellikle kırsal bölgelerde, kadınlar tarımsal sezona göre günde 14-16 saat çalışabilmektedir. Ancak, kadınların ekonomik katkısı çoğunlukla görülmemekte ve istatistiklere yansıtılmamaktadır. Ayrıca birçok sektörde neredeyse her işte kadınlara ve erkeklere farklı ücretler ödenmektedir. Kadınlar ağırlıklı olarak, ücretlerin daha az olduğu ve hukuki olarak haklarının korunamadığı kayıt dışı ekonomide çalışabilmektedir. Bu noktada kadınların sosyal ve ekonomik olarak hayata katılımının artırılması ve sosyo-ekonomik olarak güçlendirilmesinin sağlanması için kadın kooperatifleri önemli bir rol oynar.

Kooperatifler, özellikle kadın kooperatifleri iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma, yönetime demokratik katılım ve insanların ihtiyaçlarını ön plana koyma gibi özellikleriyle sosyal ilişkiler geliştirme, bir ekip olarak çalışma, fırsat eşitliğinin sağlanması gibi kadınların ihtiyaç ve beklentilerini ön plana alan yapısal özellikler içerir. Bu faktörler kadın girişimciliğini teşvik edici bir etki de oluşturabilmektedir (Bastida, 2020: 4).

Kadın kooperatifleri, kadınlar için önemli bir iş ve gelir fırsatı oluşturmakla birlikte yerel kalkınmaya ve ekonomiye de katkı sunmaktadır. Kooperatifler sadece kadınların güçlendirilmesine değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya da hizmet etmektedir (Bouhazzama ve Guenaoui, 2020: 195). Kadın kooperatifleri kadınların ekonomik bağımsızlığını kazanması, güçlendirilmesi, sosyal içermesinin sağlanması ve kırsal kalkınmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynar. Sosyal içirme, toplumun bütün vatandaşlarının tüm potansiyeline ulaşabileceği eşit fırsatların sağlanması için kamu hizmetlerine eşit erişimin ve karar süreçlerine katılımın sağlanması yönündeki çabaları içeren süreci ifade eder. Başka bir deyişle, sosyal içirme, ekonomik, sosyal ve kültürel sınırları azaltmayı veya sınırları daha geçirgen hale getirmeyi amaçlayan bir süreçtir (UN³, 2007: 5). Bu araştırmada, kadın kooperatifleriyle ilgili yapılan araştırmalar incelenerek

¹ OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development): Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı

² ILO (International Labour Organization): Uluslararası Çalışma Örgütü

³ UN (United Nations): Birleşmiş Milletler

kooperatiflerin özellikle kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması üzerindeki etkilerinin ve yerel kalkınmaya ve ekonomiye katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Kadınların sosyo-ekonomik birçok farklı nedenle toplumda dezavantajlı durumda olmaları hem bireysel olarak kadınların potansiyellerini gerçekleştirmelerine engel olmakta hem de toplumsal süreçlere kadınların katkısını kısıtlayarak toplumun gelişmesi önünde bir sorun oluşturmaktadır. Birçok ülkede, bu soruna çözüm oluşturulabilecek farklı çözüm yolları üretilmeye çalışılmaktadır. Bu araştırmada, bu çözüm yollarından biri olarak önerilen kadın kooperatiflerinin toplumsal etkileriyle ilgili yürütülen araştırmalar incelenerek sonuçları tartışılmıştır. Araştırma bu yönüyle kadın kooperatiflerinin toplumsal gelişmeye katkısını farklı bakış açılarıyla inceleyerek bütünsel bir katkı sunmaktadır. Araştırmada öncelikle kadın kooperatifleri incelenmiş, daha sonra Kaaber'in (1999) üç boyutlu güçlendirme çerçevesine dayanılarak kadın kooperatifleri kadınlarının güçlendirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Son olarak kadın kooperatiflerinin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına ve diğer toplumsal süreçlere katkıları incelenmiştir.

2. KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ, TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ ve KADIN KOOPERATİFLERİNİN TOPLUMSAL KATKILARI

2.1. Kadın Kooperatifleri

Kooperatifler, "ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve istekleri, müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk teşkilatlar" olarak tanımlanmaktadır (ICA⁴, 2022). Sadece kâr amaçlı değil, aynı zamanda değerler merkezli yönetilen işletmeler olarak kooperatifler, uluslararası kabul görmüş ilkeleri paylaşır ve iş birliği yoluyla daha iyi bir dünya inşa etmek için birlikte hareket ederler. Dünyanın dört bir yanındaki kooperatifler, eşitliği ve sosyal adaleti işletmenin merkezine koyarak, insanların uzun vadeli işler ve refah yaratan sürdürülebilir işletmeler yaratmak için birlikte çalışmasına izin verir. Dünyada 90'ın üzerinde ülkede bulunan kooperatifler toplumun ihtiyaçlarına dönük ürün, hizmet ve istihdam sağlamaktadır (Duguid ve ark., 2015: 28). Dünyada bir milyardan fazla insanın kooperatif üyesi olduğu, kooperatiflerin 280 milyon insanı istihdam ettiği ve toplam çalışma nüfusunun %10'unun kooperatifler tarafından ya doğrudan istihdam edildiği ya da onların ana gelir kaynağı olduğu bildirilmiştir (Co-operatives UK, 2022; CICOPA⁵, 2017: 24).

Kadın kooperatifleri yasal statü ve yükümlülükler bakımından diğer kooperatiflerden farklı değildir ancak kadın kooperatifleri kadınlar tarafından kurulup işletilirler. Kadın kooperatifleri, 'ekonomide kadın aktörlüğü' ve 'kadın girişimciliğini' teşvik eden ve uluslararası kalkınma kuruluşlarından özel sektöre kadar çeşitli kurum ve yapıların ilgisini çeken özel bir kategori halini almıştır. Kadın kooperatiflerinin yoksulluğu azaltma, istihdamı artırma ve yerel kalkınmaya katkı sağlama fonksiyonları son yıllarda dünyada kadın

⁴ ICA (International Co-operative Alliance): Uluslararası Kooperatifler Birliği

⁵ CICOPA (Comité International des Coopératives de Production et Artisanales): International Organisation of Industrial and Service Cooperatives)

kooperatiflerine atfedilen önemi artırmıştır. Kadın kooperatifleri özellikle gelir düzeyi düşük yoksul kadınlara iş imkânı oluşturur ve gelir elde etmelerini sağlar (KEİG⁶, 2018: 7-8).

Kadın kooperatifleri, öz-örgütlenmeyle bir grup kadının kendi kendilerine karar vererek kurulabilmesinin yanı sıra kalkınma projeleriyle, yerel yönetimlerin ve kadın örgütlerinin teşvikleriyle de kurulabilir. Bu yapı ve kurumların beklentilerine ve fikirlerine göre de şekillenebilir. Kadın kooperatifleri bu yönüyle diğer kooperatiflerden farklılaşmaktadır (KEİG, 2018: 8).

Kadın kooperatiflerinin kadın istihdamının artırılması, yoksulluğun azaltılması, kadınların sosyo-ekonomik hayata katılımının sağlanması ve artırılması gibi bazı amaçları vardır ve kooperatifler bu yollarla kadınların güçlendirilmesine önemli katkı sağlar.

2.2. Kadınların Güçlendirilmesi

Güçlendirme, kişisel kimliğin yanı sıra insan hakları ve sosyal adaletin daha geniş bir analizini ifade eden bir kavramdır. Kavramın daha iyi anlaşılması için toplumsal hareketler içerisindeki kökenini incelemek gerekir. Güçlendirme kavramı, 1960'larda Afro-Amerikalıların demokratik haklar elde edebilmek için çabaladıkları Amerikan sivil hareketleri sırasında ortaya çıkmıştır. 1970'lerde güçlendirme kadın hareketine uygulanmaya başlanmıştır. Ezilen gruplar arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Yönetimde bulunanlar, ezilen grupların durumunun ciddiyetini görmezden gelir ve bu konuda çözüm üretme konusunda istekli olmazlarsa bu koşullar altında ezilenlerin değişim için güç geliştirmesi gerekir. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların güçlendirilmesi kadınları hem kamusal alanda hem de özel hayatlarında seçimler yapma ve kararlara katılma konusunda güçlendirmeyi ifade eder (Stromquist, 2003: 14). Bu çerçevede, güçlendirme, kişiler arası ilişkilerde ve toplumun kurumları içerisinde gücün dağılımını değiştirme sürecine işaret eder.

Güçlendirme kavramı birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Ancak en kısa anlamda güçlendirme, kendi hayatını yönetme ve kontrol etme yeteneği olarak ifade edilebilir (Medel-Anonuevo ve Bochynek, 2003: 6). Güçlendirilmiş bir kişi, kendi hayatını etkileyen kararları kontrol edebilen kişi olarak tanımlanabilmektedir. Kadınların güçlendirilmesi genellikle eşitlik ve karar alma süreçlerine katılıma işaret eder (Bharti, 2020: 618). Güçlendirme, kadınların toplumun her düzeyinde haklarını bilerek ve savunarak yaşamları üzerinde kontrol sahibi oldukları bir süreci ifade eder ve kadınların özerklik kazanması, kendi gündemlerini belirleyebilmesi ve politik ve sosyal karar alma süreçlerine tam dahil olmaları olarak tanımlanabilmektedir (Medel-Anonuevo ve Bochynek, 2003: 8).

Goldman ve Little (2014: 763), güçlendirmenin yalnızca karar verme sürecine katılım gücü değil aynı zamanda bireylerin karar verme yeteneklerine sahip olduklarına inandıran süreçleri ifade ettiğini belirtmişlerdir. Başka bir deyişle güçlendirme kişisel, ilişkisel ve kolektif süreçlerle ilgilidir ve inanç ve tutumlardaki değişimlerin yanı sıra yapısal ve maddi değişimleri de içerir. Kaaber (1999: 437), güçlendirmenin güçsüzleştirme koşuluna bağlı olduğunu ve seçim yapma yeteneğinden mahrum bırakılanların bu yeteneği kazanma süreçlerine atıfta bulunduğunu ifade etmiş ve güçlendirmenin bir değişim sürecine işaret ettiğinin altını çizmiştir. Araştırmacı, kadınların güçlendirilmesi için kaynaklar, araçlar ve

⁶ KEİG: Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi

başarılar/sonuçlar olarak üç boyut belirlemiş ve bu üç boyutun güçlendirme için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Güçlendirmenin ilk adımı olarak kaynaklar, eğitim ve iş becerileri kazanma olarak örneklendirilebilir. Araçlar ise bireyin kendi kararları üzerindeki kontrol algısıdır ve bu kararlar üzerindeki kontrol algısı kaynaklarla beraber olmalıdır. Kaynaklar ve araçlar kadınların yeteneklerini oluşturur. Bu yetenekler, kadınların yaşamak istedikleri hayatı yaşamalarına ilişkin potansiyeline işaret eder. Kaynaklar ve araçlar sonuçları ve başarıları getirir.

Kadınlar, toplumun en kırılgan kesimlerinden birini oluşturur. Kadınların güçlendirilmesi, kadınların sosyal içermesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için kritik bir faktördür. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göz ardı edilmesi toplumun gelişmişliğini ve refahını olumsuz yönde etkiler (OECD/ILO, 2019: 21). Cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi kadınların güçlendirilmesi için önemli bir boyutu ifade eder.

Kooperatifler sosyal sermayenin geliştirilmesi için kullanılan teşvik araçlarından biridir. Kadınların güçlendirilmesi, kadınların kalkınmaya entegrasyonu ve ekonomik ve sosyal içermenin sağlanması için bir başlangıç noktasıdır. Ekonomik özgürlük, kadınlara hayatın diğer alanlarında da özerlik sağlar, bu nedenle kadınların güçlendirilmesinin anahtarı olarak görülmektedir. Kadınların ekonomik özgürlüğünün sağlanmasında önemli araçlardan biri olarak kabul edilen kadın kooperatifleri, kadınların güçlendirilmesinde önemli rol oynarlar (Bharti, 2020: 618).

2.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Cinsiyet eşitliği, UNICEF⁷ tarafından kadınlar ve erkeklerin eşit koşullara, muameleye, insan haklarına ve potansiyellerini gerçekleştirmek için eşit fırsatlara sahip olmaları ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişmeye eşit katkıda bulunması ve bu gelişmelerden eşit düzeyde fayda sağlaması olarak tanımlanmaktadır (UNICEF, 2017). Toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyetten bağımsız olarak bireylerin ekonomik katılım ve karar alma gibi süreçlere, kaynaklara ve fırsatlara eşit erişim kolaylığına sahip olması olarak tanımlanabilmektedir.

Tarihsel olarak hükümetler cinsiyet eşitsizliğini, 4. Dünya Kadın Konferansı'nda (1995) kabul edilen ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanan Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı içerisinde yer alan 'cinsiyet ana akımlaştırılması' olarak adlandırılan stratejiye dayandırmaktadır. Cinsiyet ana akımlaştırması, planlanan faaliyetler, mevzuat, politika ve programların kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini değerlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, planlanan bütün kamusal faaliyet ve hizmetlerden kadınlar ve erkekler eşit olarak yararlanabilir ve böylece eşitsizlikler ortadan kaldırılabilir. Ana akımlaştırmanın ardındaki teori, cinsiyetle ilgili değerlendirmelerin politika ve programlara entegre edilmesi ve kadınlar ve erkekler arasındaki güç dengesizliğinin düzeltilmesidir (Gupta ve ark., 2019: 2553).

Kadınların toplumsal statüsünü iyileştirmek uluslararası kooperatifçilik hareketi için bir öncelik olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği, 1995 Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde özellikle vurgulanmış ve önemle teşvik edilmiştir. 1995 yılında Uluslararası Kooperatifler Birliği, kooperatiflerde cinsiyet eşitliğini kooperatifçilik hareketi için küresel bir öncelik

⁷ UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund): Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu).

olarak kabul eden 'kooperatiflerde cinsiyet eşitliği' kararını almış ve cinsiyet eşitsizliğine ilişkin sorunlara çözüm üretmek amacıyla kadınların gelişimi ve ilerlemesi için küresel olarak bir dizi program ve faaliyet üstlenmiştir. Kadınların kooperatiflere katılımının düşük olması bir sorun olarak belirlenmiş ve kadınların kooperatiflere katılımının önündeki engeller belirlenmiştir. Kadınların kooperatiflere katılımının önündeki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik engeller; hali hazırdaki iş yüklerinin fazla olması, eğitim düzeylerinin düşük olması veya üye ve lider seçilmek için gerekli kriterlerin sağlanamaması olarak tanımlanmıştır. Eğitim, kredi, üretim, girdi ve pazarlama olanakları gibi kaynaklara erişim ve kaynakları yönetme konusundaki eşitlik en temel çözümlerden bazıları olarak vurgulanmıştır (ILO-ICA, 1995; 2015).

Kooperatifçiliğin evrensel ilkelerinden 'gönüllü ve herkese açık üyelik' ilkesi kooperatiflerde eşitliği vurgulayan ilkelerden biridir. Kooperatiflerde, ortak olma sorumluluğunu kabul eden herkes bir kooperatif üyesi olabilmektedir. Bu ilke, fırsat eşitliğine işaret etmektedir. Ayrıca, 'eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi' kooperatiflerin ortakları için eğitim ve öğretim fırsatları sunduğu anlamına gelir ki bu da kooperatiflerde kadınların güçlendirilmesinin önemsendiğini ve desteklediğini gösterir (Bastida ve ark., 2020: 5).

Kooperatifler, eşit koşullarda katılımı sağlayan sistemlerdir. Kadın kooperatifleri, kadınlara esnek çalışma ve kendi kendini yönetme gibi imkânlar sunar. Ayrıca kooperatifler değer ve ilke olarak iş birliğini vurgulayan sistemler oldukları için birçok sisteme göre eşitlik daha kolay uygulanabilmektedir. Kooperatifler kolektif ihtiyaçlara ve sosyal sorunlara özel önem verdikleri için toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal sorumluluğu önceleyen konulara daha duyarlıdırlar. Bu duyarlılık, esnek çalışma saatleri gibi, kariyer gelişimi için özellikle kadınlar tarafından çok önemsenen uzlaşma politikalarının uygulanmasını ve benimsenmesini sağlar (Nair ve Moolakkattu, 2015: 106).

2.4. Kadın Kooperatiflerinin Kadınların Güçlendirilmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Üzerindeki Etkileri

Kooperatifler, üyelerinin özellikle kaynaklara erişimi sınırlı olan üyelerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı temel alan girişimlerdir. Kadınların güçlendirilmesi açısından ele alındığında, ekonomik özgürlük sağlamanın yanı sıra kooperatifler kadınlar için iletişim ağı sunar ve sosyal sermayelerinin gelişimine katkı sağlar. Kooperatifler, kadınların yaşam standartlarını yükseltmekte ve aynı zamanda ailelerinin ekonomik güvenlik kazanmalarına yardımcı olmaktadır.

Kaaber (2005: 15), güçlendirmeyi, araçlar, kaynaklar ve sonuçlar olarak belirlediği birbiriyle ilişkili üç boyutla açıklamıştır. Araçlar, kişinin seçimlerini nasıl yürürlüğe koyduğunu ifade eder ve güçlendirme sürecinin merkezinde yer alır. Kaynaklar, araçlarla sonuçların arasında araçların kullanıldığı ortamdır, başarılar da elde edilen sonuçları ifade eder. Araçlar, karar verme, protesto, pazarlık ve müzakere gibi seçimlerin yanı sıra seçimlerin ardındaki motivasyon ve amaçlar gibi bilişsel süreçleri kapsar. Araçlar, insanlara kendi seçimlerini tanımlama ve uygulama yeteneği verir. Bunlar, evlenme, çocuk sahibi olma, çalışma, nerede yaşayacağına karar verme gibi parametrelerin tanımlanmasını ifade eder. Kaynaklar ve araçlar insanların istedikleri hayatı seçme potansiyelin oluşturur. Bu potansiyelin gerçekleşip gerçekleşmediği çabalarının sonuçlarını, başarılarını ifade eder.

Güçlendirme, araçların yerine getirilmesi başarılar seçimlerin sonuçları olarak görülmektedir. Araçlar, kaynaklar ve başarılar güçlendirme kavramını yansıtır ve güçlendirme sürecinin oluşturduğu yollar olarak algılanabilir. Kaaber'in (1999) güçlendirme modelinden yola çıkılarak, kooperatiflerin kadınların daha önce erişemedikleri ekonomik ve sosyal kaynaklara erişmelerini sağlayarak kadınların güçlendirme sürecini destekleyeceği öngörülmüştür.

Bu öngörü doğrultusunda incelenen araştırmalar, kooperatiflerde çalışan kadınların ekonomik kazanç elde etmenin yanı sıra sosyal olarak da güçlendiklerini ve pozitif deneyimler yaşadıklarını göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Doğu Afrika'da kadınların sosyo-ekonomik durumunu kooperatifler üzerinden inceledikleri raporda (ILO, 2012: v), kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, yeterli beceriye sahip olmamaları, toplumdaki rollerine ilişkin kültürel algılar, ev işlerinin dağılımında kadınların yükünün fazla olması gibi faktörlerin kadınların kooperatiflere katılımının önündeki engelleri oluşturduğu ifade edilmiştir. Araştırma sonucu, kooperatif üyeliğinin kadınların güçlendirilmesi üzerindeki güçlü pozitif etkisini ortaya koymuştur. Araştırma anketine katılanlar ekonomik olarak daha iyi gelir elde ettiklerini, buna bağlı olarak yaşam standartlarının iyileştiğini, daha etkili üretim ve pazarlama yapabildiklerini, daha olumlu benlik algılarına sahip olduklarını, daha fazla ses çıkarıp süreçlere katılım gösterdiklerini ve liderlik rolleri üstlendiklerini ifade etmişlerdir.

Çınar ve arkadaşları (2021: 778), Türkiye'de politik ve toplumsal kısıtlamalar altında bile kadın kooperatiflerinin kadınların ekonomik, psikolojik, sosyal ve örgütsel güçlendirmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'de çeşitli şehirlerde kadın kooperatiflerinde çalışan kadınlarla görüşülerek gerçekleştirilen araştırma sonucunda, kadın kooperatiflerinin ekonomik bağımsızlık, psikolojik kazanım ve sosyal dayanışma yoluyla kadınların güçlendirilmesine önemli düzeyde katkı sağladığı ve daha eşit bir toplum yolunda yeni bir mücadele ve kazanım yolu açtığı belirtilmiştir.

Datta ve Gailey (2012: 579), Hindistan'daki kadın kooperatifleri üzerine yaptıkları araştırmada, kadın kooperatiflerinin kadınlara iş fırsatları sunduğunu ve kadınların güçlendirilmesine katkı sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca kolektif girişimcilik biçimlerinin kadınları, ekonomi, güvenlik, girişimci davranışın teşviki ve aileye ekonomik katkının artması yollarıyla güçlendirdiği bildirilmiştir.

Koutsou ve arkadaşları (2003: 47), Yunanistan'daki kadın kooperatiflerini inceledikleri araştırmada, kadın kooperatiflerine katılmanın kadınlara gelir kaynağı oluşturduğunu, onlara ekonomik özgürlük, kontrol gücü ve özgüven sağladığını ortaya koymuştur. Gangwar ve arkadaşlarının (2004: 115-116), Hindistan'daki mandıra kooperatiflerinde yürüttükleri araştırma sonuçları kooperatiflerin kadınların ekonomik bağımsızlığına ve özgüvenlerini yükseltmelerine yardımcı olduğunu göstermiştir. Kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımı, kendilerini tanımalarına, ihtiyaçlarına, hak ve sorumluluklarının farkında olmalarına olanak sağlamaktadır.

Yine Yunanistan'da yapılan bir araştırmada Lassithiotaki ve Roubakou (2014: 134), kırsaldaki kadın kooperatifleriyle yürüttükleri araştırma sonucunda katılımcıların büyük çoğunluğunun aile gelirini artırdığını ifade etmiştir. Maddi gelirin yanı sıra katılımcıların

büyük çoğunluğu kooperatife katılımın sosyal statülerini güçlendirdiğini ve boş zamanlarını daha iyi değerlendirme fırsatı oluşturduğunu ifade etmişlerdir.

Kadın kooperatifleri kadınların ekonomiye katkısını artırarak yerel kalkınmanın gelişmesine katkı sunmaktadır. Özdemir (2013: 305), Türkiye'deki kadın kooperatiflerini incelediği araştırmada, kadın kooperatiflerinin kadınlara iş imkânı oluşturmasının yanı sıra yerel gelişmeye katkı sağlayan en önemli aktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Kadın kooperatiflerinin üyelerinin birlik ve dayanışma ruhu içerisinde olduğunu ve kooperatiflerin kadınların özgüvenlerinin güçlenmesine önemli bir katkı oluşturduğunu ifade edilmiştir.

Barut (2017: 120), Türkiye'de kadın kooperatiflerinin yerel ekonomiye katkısını incelediği araştırmada, İzmir Seferihisar Kadın Kooperatifi örneğinden yola çıkarak kadın kooperatiflerinin yerel ekonomiye katkısını gösteren on temel kriter belirlemiştir. Bu kriterler; ekolojik denge ve hassasiyet, turizm sektörünün canlanması, lojistik faaliyetlerinin hareketliliği, yeni yatırımlar ve arazilerin değerlendirilmesi, kadın istihdamının artması, sağlıklı yaşam standartlarının artması, rekabet ve ticari kazançların artması, yeni markaların yaratılması, tarım sektörünün yayılması ve kadınların eğitim düzeylerinin artırılması olarak ifade edilmiştir.

Wafae ve Sara (2021: 100), Fas'ta kadın kooperatifleri yoluyla kadınların ekonomik faaliyetlere katıldığını ve bu katkıların yerel gelişme üzerinde önemli bir etki gösterdiğini ifade etmişlerdir. Ekonomik gelir elde edebilmek kadınların güçlendirilmesinde önemli bir yer tutar. Ancak kadınların güçlendirilmesinin birçok farklı boyutu vardır. Kadınların güçlendirilmesi ve sosyal içermenin sağlanması kültürel, sosyal, yapısal bazı kısıtlılıkların kaldırılması ve kadınların eğitim imkânlarına erişimleriyle önemli düzeyde ilişki gösterir.

Vakoufaris ve arkadaşları (2007: 19), Yunanistan'ın Kuzey Ege Bölgesi'ndeki kadın kooperatifleriyle yürüttükleri araştırma sonucunda bir takım sorunlara rağmen kadın kooperatiflerinin birçoğunun ekonomik performansının iyi olduğunu, kırsal kesimde kadınların sosyo-ekonomik statüsüne önemli katkı sunduklarını, tam zamanlı çalışmanın yanı sıra bazılarının yarı-zamanlı çalışma imkânı sunmasının kadınların katılım olanağını artırdığını, yerel kaynakların kullanımının bölgenin ekonomisine katkı sağladığını göstermiştir. Araştırmacılar, bütün bu olumlu çıktılara rağmen inceledikleri kadın kooperatiflerinde kişiler arası sorunları, kırsalda yaşayan kadınların iş insanı rolüne tam ayak uyduramamasını ve kooperatiflere katılımın yeterli olmamasını bölgedeki kadın kooperatiflerinin en büyük sorunları olarak kategorize etmiştir. Birçok ülkede kadın kooperatifleri birlikleri, kadın girişim platformları ve vakıflar bu sorunların üstesinden gelinmesi için düzenli eğitimler vermekte ve iletişim ve koordinasyon toplantılarıyla kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesine destek vermektedir.

Kooperatiflerin toplumsal kalkınmadaki rolü, kadınların katılımıyla iç içedir. Buna rağmen, birçok genel kooperatifte, kadınlar sayılarıyla orantılı bir karar alma rolü üstlenememektedir. Bunun en önemli nedeni, kooperatiflerin birçoğunun erkek merkezli daha büyük sosyal süreçlerin küçük bir örneğini temsil etmesidir. Kooperatiflerin yıllık genel kurul toplantılarının çok az kadın üyenin katılımıyla gerçekleştiği bildirilmektedir. Bunlar kadınların sesinin duyulmasına engel oluşturmakta ve toplumların demokratik kimliklerine zarar vermektedir (Nair ve Moolakkattu, 2015: 108).

Carrasco (2019: 50), kooperatif modelinin, kadınların iş sahibi olması ve özgüvenlerini geliştirmesiyle yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkı sağladığını ve iş-yaşam dengesinin desteklendiğini ifade etmiştir. Kadın kooperatifleri yalnızca ekonomik güçlendirme değil aynı zamanda kadınların sosyal ve politik süreçlere katılımının da artırılmasını sağlamıştır. Singh ve arkadaşları (2018: 306), kadınların kooperatiflere katılımıyla politik süreçlere ilişkin farkındalıklarının ve süreçlere katılımlarının arttığını ifade etmiştir.

Kadın kooperatiflerine ilişkin araştırmalar kadın kooperatiflerinin kadınların yaşamına ve yaşadıkları topluma olumlu katkılar sunduğuna işaret etmektedir. Kadın kooperatifleri kadınların gelirini ve becerilerini artırmasını sağlayarak kadınların özerkliğine katkı sağlar. Doğrudan kadınları destekleyen kadın kooperatifleri kadınlar tarafından belirlenen ihtiyaçların karşılanması için doğmuştur (Duguid ve ark., 2015: 30).

Kadın kooperatifleri, kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen girişimlerdir. Mayoux (1992, 1995), Nikaragua ve Hindistan'daki kooperatiflerde yürüttüğü araştırmalarda tatmin edici bir ekonomik faydaları olmasa da kadınların kooperatiflerde gruplar halinde çalışmak için istekli olduklarını göstermiştir. Araştırmalar, kooperatif modelinin içerdiği kendi ayakları üzerinde durabilme ve kolektif eylem unsurlarının kadınların sosyal sermayelerini geliştirmelerine katkı sağladığını göstermektedir. Kolektif girişimlere üyelik, kadınların hem çalışmalarına hem de kişisel ilişkiler kurmalarına olanak tanıyarak genellikle sosyal konumlarını geliştirir (Birchall ve Ketilson, 2009: 10).

Türkiye'de kadın kooperatiflerinin mevcut durumuna ilişkin Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda kadın kooperatiflerinde çalışan ortak ve yararlanıcıların %95'inin kadın kooperatiflerinin Türkiye'de kadınları güçlendirdiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra kadın kooperatiflerinin kadınlara eğitim ve yaşam boyu öğrenme olanakları sağladığını ve kadınlar için bir iş ve geçim kaynağı oluşturduğunu göstermiştir (Duguid ve ark., 2015: 85-88). Kadın kooperatiflerinin kadınların zorlukların üstesinden gelme kapasitesini ve özgüvenlerini geliştirmesini desteklediği, kadınlar arasındaki dayanışmayı artırdığı ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesine etki ettiği anlaşılmaktadır.

3. SONUÇ

İstihdam, kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesinde büyük önem taşır. Adil ve istikrarlı istihdam fırsatı kadınların özgüvenlerinin geliştirilmesine de etki eder (Kaaber, 2005: 18). Bu çalışmada, kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına nasıl katkı sağlayabileceğine ilişkin yapılmış araştırmaların sonuçlarına değinilmiştir. Kadınların, kadın kooperatiflerine katılımının iş sahibi olmaları ve iş yaşam dengelerinin geliştirilmesiyle genel yaşam koşullarını ve güçlenme duygularını nasıl etkilediği bu konuda yürütülen çeşitli araştırmalarla incelenmiştir.

Kaaber (2005: 15), güçlendirmeyi kaynaklar, araçlar ve sonuçlar olarak adlandırdığı üç boyutla açıklamıştır. Kaynaklar ve araçlar üçüncü boyut olarak sonuçlar ve başarılarla dönüşür. Bu güçlendirme modeline göre kadınların alternatifler doğrultusunda seçme kapasitesine sahip olmaları beklenmektedir. Kadın kooperatifleri kadınların güçlendirilmesine birkaç farklı yolla katkı sağlar. Kooperatifler, özellikle kadın kooperatifleri yüksek işsizlik ortamında kadınlara çoğu zaman daha esnek bir çalışma fırsatı sunan iş olanağı oluşturmaktadır. Kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal kalkınmadaki rolü

kadınların sosyal hayata ve karar süreçlerine katılımı ve gelir elde etmeleri ile ilişkilidir. Kadınların gelir elde etmesi ve ekonomik özgürlük kazanması güçlendirmenin ilk adımını oluşturmaktadır. Toplumsal bir ihtiyaca yönelik üretim yapmak, bir sorununun çözümünün parçası olduğunu hissetmek ve diğer insanlara ve topluma fayda üretmek kadınların kendilerine güven ve inancının gelişmesine önemli katkılar sağlar (Datta ve Gailey, 2012: 571).

Kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesine katkı sağlayan diğer boyutları kadınların yetenek ve becerilerini geliştirmelerine zemin oluşturmasıdır. Ayrıca kooperatiflerin yatay örgüt yapısı, daha katılımcı ve demokratik bir yapı oluşturulmasını sağlar. Yatay örgüt yapıları, üyelerin iş birliği ve dayanışmasıyla kadınlara daha esnek çalışma olanakları sunar ve kadınların iş-yaşam dengesinin sağlanmasına yardımcı olur. Kooperatifler içerde (demokratik işleyiş ilkeleri ve kapsayıcı örgütsel yapı) ve dışarda (faaliyetlerinin odağı ve sosyal misyon) ayrımcılıkla mücadelede etkili birer araç olarak değerlendirilmektedir (Carrasco, 2019: 59).

Kooperatifler, geleneksel cinsiyet rollerinin sorgulanması ve iş-yaşam dengesini öncelikle kadınların güçlendirilmesine katkı sağlayabilmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi ve büyük değişiklikler için bu değişikliklere zemin hazırlayacak çıkış noktalarının belirlenmesi önemlidir. Bu noktada kadın kooperatifleri, kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kadın kooperatiflerine ilişkin literatürde çalışmalar artış göstermektedir. Dünyada çeşitli ülkelerde farklı uygulamaların ve tecrübelerin paylaşılması uygulamacılar için yol gösterici olmaktadır. Kooperatif modelinin, özellikle kadın kooperatiflerinin kadınların hayatında önemli değişiklikler oluşturduğu, kadınların potansiyelini gerçekleştirmelerine aracı olduğu, toplumsal olarak kadınların güçlendirilmesinin yanı sıra yerel kalkınmaya da katkı sağladığı ve ekonomik olarak sıkıntılı dönemlerde bile pozitif etkiler oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle kadın kooperatiflerinin desteklenmesi ve başarılarının sürdürülebilir olmasını sağlamak adına kadın kooperatifleri ile ilgili yürütülecek araştırmaların ve tecrübe paylaşımlarının faydalı olacağı düşünülmektedir. Yine, kadın kooperatiflerindeki mevcut ve olası sorunların araştırılacağı ve çözüm önerilerinin tartışılacağı araştırmalar kooperatiflerin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Barut, Y. (2017). Women's cooperatives contributions to local region economy: Seferihisar agricultural cooperative development model-Turkey. *Management Studies*, 5(2), 120-127. <https://doi.org/10.17265/2328-2185/2017.02.004>
- Bastida, M., Pinto, L. H., Olveira Blanco, A., & Cancelo, M. (2020). Female entrepreneurship: Can cooperatives contribute to overcoming the gender gap? A Spanish first step to equality. *Sustainability*, 12(6), 1-17. <https://doi.org/10.3390/su12062478>
- Bharti, N. (2021). Role of cooperatives in economic empowerment of women: A review of Indian experiences. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 17(4), 617-631. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-07-2020-0095>.

- Birchall, J. & Ketilson, L. H. (2009). Resilience of the cooperative business model in times of crisis. Geneva: International Labour Organisation, Sustainable Enterprise Programme.
- URL: http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_108416/lang--en/index.htm, (Erişim: 20.04.2022)
- Bouhazzama, M., & Guenaoui, A. (2020). The Moroccan women's cooperative in response to lasting impacts: social cohesion, solidarity and inclusion. *International Journal of Management*, 11(5), 195-202. <https://doi.org/10.34218/IJM.11.5.2020.01>
- Carrasco, I.G. (2019). Women-led cooperatives in Spain: Empowering or perpetuating gender roles?. *REVESCO: Revista de Estudios Cooperativos*, 131, 48-64. <http://dx.doi.org/10.5209/REVE.63560>
- Cinar, K., Akyuz, S., Ugur-Cinar, M., & Onculer-Yayalar, E. (2021). Faces and phases of women's empowerment: The case of women's cooperatives in Turkey, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(3), 778-805. <https://doi.org/10.1093/sp/jxz032>
- Datta, P.B., & Gailey, R. (2012). Empowering women through social entrepreneurship: Case study of a women's cooperative in India. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(3):569-587. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2012.00505.x>
- Duguid, F, Durutaş, G., & Wodzicki, M. (2015). The current state of women's co-operatives in Turkey. World Bank, Washington, DC.
- URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25977> License: CC BY 3.0 IGO, (Erişim: 20.04.2022).
- Gangwar, M., Kandekar, N., Mandai, M.K., & Kandekar, P. (2004). Empowerment status of rural women: insights from dairy cooperatives. *Social Change*, 34(1), 112-123. <https://doi.org/10.1177/004908570403400111>
- Goldman, M. J., & Little, J. S. (2015). Innovative grassroots ngos and the complex processes of women's empowerment: An empirical investigation from Northern Tanzania. *World Development*, 66, 762-77. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.09.005>
- Gupta, G. R., Oomman, N., Grown, C., Conn, K., Hawkes, S., Shawar, Y. R., Shiffman, J., Buse, K., Mehra, R., Bah, C. A., Heise, L., Greene, M. E., Weber, A. M., Heymann, J., Hay, K., Raj, A., Henry, S., Klugman, J., Darmstadt, G. L., & Gender Equality, Norms, and Health Steering Committee. (2019). Gender equality and gender norms: Framing the opportunities for health. *The Lancet*, 393(10190), 2550-2562. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)30651-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)30651-8)
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, and achievements: Reflections on the measurement on women empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435-64. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125>.
- Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: A critical analysis of the third millenium development goal 1, *Gender and Development*, 13(1), 13-24. <https://doi.org/10.1080/13552070512331332273>.

- Koutsou, S., Iakovidou, O., & Gotsinas, N. (2003). Women's cooperatives in Greece: An ongoing story of battles, successes and problems. *Journal of Rural Cooperation*, 31(1), 47-57. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.59774>
- Lassithiotaki, A., & Roubakou, A. (2014). Rural Women Cooperatives at Greece: A retrospective study. *Open Journal of Business and Management*, 2, 127-137. <https://dx.doi.org/10.4236/ojbm.2014.22016>
- Mayoux, L. (1992). From idealism to realism: Women, feminism and empowerment in Nicaraguan tailoring cooperatives. *Development and Change*, 23(2), 91-114. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1992.tb00447.x>
- Mayoux, L. (1995). Alternative development or utopian fantasy: Women and cooperative development in India. *Journal of International Development*, 7(2), 211-228. <https://doi.org/10.1002/jid.3380070203>
- Medel-Anonuevo, C. & Bochynek, B. (2003). The international seminar on women's education and empowerment. İçinde D. B. Rao & D. P. Rao (Eds.). *Women, Education and Empowerment*, India: Discovery Publishing House, 1-12. URL: https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CHopsCDeF5gC&oi=fnd&pg=PA1&dq=women%27s+empowerment+theory+basis&ots=QmL_iblAkX&sig=Kn6AKe4gqZjLOFd8gQcHk8U1as4&redir_esc=y#v=onepage&q=depthnews&f=false, (Erişim: 30.04.2022).
- Nair, N. V., & Moolakkattu, J. S. (2015) Why do women's cooperative societies languish? A study of selected societies in Kottayam, Kerala. *Asian Journal of Women's Studies*, 21(2), 105-125, <https://doi.org/10.1080/12259276.2015.1062262>
- Özdemir, G. (2013). Women's Cooperatives in Turkey. İçinde A. Jacob (Ed.). *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 81, 300-305. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.432>
- Singh, V., Rewani, S.K., Rathore, S.S., & Garg, S.L. (2018). Political empowerment of women through dairy cooperatives in Rajasthan. *Veterinary Practitioner*, 19(2), 306-308.
- Stevenson, L. (1986). Against all odds: The entrepreneurship of women. *Journal of Small Business Management*, 24(4), 30-36.
- Stromquist, N. P. (2003). The theoretical and practical bases for empowerment. İçinde D. B. Rao & D. P. Rao (Eds.). *Women, Education and Empowerment*, India: Discovery Publishing House, 13-27. URL: https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CHopsCDeF5gC&oi=fnd&pg=PA1&dq=women%27s+empowerment+theory+basis&ots=QmL_iblAkX&sig=Kn6AKe4gqZjLOFd8gQcHk8U1as4&redir_esc=y#v=onepage&q=depthnews&f=false, (Erişim: 30.04.2022).
- Wafae, T., & Sara, R. (2021). Women's rural cooperatives in Morocco: Challenges and collapses. *International Journal of Interdisciplinary Gender Studies*, 2(1), 85-103.
URL: <https://contemporarymedusa.com/wp-content/uploads/Issue1-vol2-2021-Womens-Rural-Cooperatives-in-Morocco-Challenges-and-Collapses.pdf>, (Erişim: 20.04.2022)

Vakoufari, H., Kizos, T., Spilani, I., Koulouri, M., & Zacharaki, A. (2007). Women's cooperatives and their contribution to the local development of the North Aegean Region, Greece. *Journal of Rural Cooperation*, 35(1), 19-41.

URL: <https://ageconsearch.umn.edu/record/58681/>, (Erişim: 20.04.2022)

İnternet Kaynakları

CICOPA (2017). *Cooperatives and Employment Second Global Report*.

URL <http://www.cicopa.coop/wp-content/uploads/2018/01/Cooperatives-and-Employment-Second-Global-Report2017.pdf>, (Erişim: 02.04.2022)

Co-operatives UK (2022). URL: <https://www.uk.coop/understanding-co-ops/what-co-op/quick-facts-about-co-ops>, (Erişim: 04.04.2022)

ICA. (2022). What is a cooperative? URL: <http://ica.coop/en/what-cooperative>, (Erişim: 04.04.2022).

ILO. (2012). How women fare in East African cooperatives: the case of Kenya, Tanzania and Uganda. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_735776.pdf, (Erişim: 10.04.2022).

ILO-ICA. (1995). 2 hours gender issues in cooperatives: An introductory session on gender issues for cooperative leaders, Geneva: International Labour Organisation. URL: https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1995/95B09_459_engl.pdf, (Erişim: 10.04.2022)

ILO-ICA. (2015). *Advancing gender equality: The co-operative way*, Geneva: International Labour Organisation. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_379095.pdf, (Erişim: 10.04.2022).

KEİG. (2018). *Kadın Kooperatifleri Kılavuzu, Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu Yayın Dizisi*. İstanbul. URL: <http://www.keig.org/kadin-kooperatifleri-kilavuzu-2018/>, (Erişim: 12.04.2022)

OECD/ILO. (2019). *Tackling Vulnerability in the Informal Economy*, Development Centre Studies, OECS Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/939b7bcd-en>, (Erişim: 12.04.2022).

The World Bank Data. (2021). URL: <https://data.worldbank.org/>, (Erişim: 12.04.2022).

UN. (2007). *Final Report of the Expert Group Meeting on Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration*. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/sib/egm%2707/documents/reportfinal.pdf>, (Erişim: 04.05.2022).

UNICEF. (2017). *Gender equality: Glossary of terms and concepts*. URL: <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Gender%20glossary%20of%20terms%20and%20concepts%20.pdf>, (Erişim: 12.04.2022).